

הרב ישראל דנדרוביץ

'בדיבור אחד' מול 'ריווח להתבונן'

- א. 'בדיבור אחד נאמרו'
ב. 'ליתן ריווח להתבונן'
ג. הסתירה ביניהם
ד. חידוש השפת אמת: מצוות אלו נאמרו פעמיים!
ה. קושיית הנצי"ב למאן דלא דריש סמוכין
ו. הוכחה לחידוש השפת אמת מקושיית הנצי"ב
ז. הדוחק שבחידוש השפת אמת
ח. דחיית ההוכחה לחידוש השפת אמת
ט. תירוץ הסתירה: אין הגבלות טבעיות בתופעות מטאפיזיות
סיכום

א. 'בדיבור אחד נאמרו'

חז"ל מגדירים לנו כמה וכמה מצוות בתורה שנאמרו למשה בסיני במתכונת ייחודית של 'בדיבור אחד', כצמדים, שתי מצוות יחדיו ב'דיבור אחד'. תופעה זו היא מהדברים 'שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע', שהרי בדרך הטבע לא ניתן לדבר בבת אחת יותר מדיבור אחד, ושני דיבורים גם אינם נשמעים יחד. אולם צמדי מצוות אלו נאמרו ונשמעו יחד, מעבר לדרך הטבע.

הידועות שבמצוות שנאמרו 'בדיבור אחד' הן צמד מצוות השבת, וכמו שאמרו בתלמוד הבבלי (ר"ה כז, א): "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע". התלמוד הירושלמי (נדרים פ"ג ה"ב) מוסיף ומונה עוד כמה צמדי מצוות שכאלה, והוא מסיים שם: "גדילין תעשה לך" - 'לא תלבש שעטנז' שניהן בדיבור אחד נאמרו, וכן הוא אומר (תהלים סב, יב) 'אחת דיבר אלהים' בדיבור, 'שתים זו שמענו'. וכתוב (ירמיה כג, כט) 'הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע'".

קיימים הסברים מדוע דווקא מצוות מסוימות התייחדו בכך שהן נאמרו 'בדיבור אחד', ולא נעסוק בזה עתה. אנו נתמקד בצמד המצוות שעטנז וציצית הסמוכות זו לזו (דברים כב, יא): "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו. גדלים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה", שלשיטת הירושלמי נאמרו בדיבור אחד.

ב. ליתן ריווח להתבונן

קיימת בתורה חלוקה פנימית של פרשיות לפתוחות וסתומות, והרמב"ם בהלכות ספר תורה (פ"ח ה"ד) מונה את כולן. גם פסוקי השעטנו ופסוקי הציצית חלוקים לשתי פרשיות עם ריווח של 'פרשה סתומה'. את טיבה של חלוקה זו לפרשיות מסבירים חז"ל (תורת כהנים פ"א): **"וכי מה היו הפסקות משמשות? ליתן ריווח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין. והרי דברים קל וחומר, ומה אם מי שהוא שומע מפי הקב"ה ומדבר ברוח הקודש צריך להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין, על אחת כמה וכמה הדיוט מן הדיוט"**. ומילתא אגב אורחא קמ"ל שדרך הלימוד המומלצת לכל אדם הלומד מחברו היא שילמד עם הפסקות בין ענין לענין, ובכך יהא לו ריווח להתבונן בתלמודו.

ג. הסתירה ביניהם

על שתי קביעות אלו, שהמצוות הסמוכות שעטנו וציצית נאמרו בדיבור אחד, ושתי מצוות אלו הופרדו כדי לתת למשה ריווח להתבונן בין הלכה להלכה, מקשה רבינו השפת אמת בחידושי למסכת מנחות (מג, א ד"ה ובעיקר) שהן סותרות זו את זו: אם העובדה שפסוקי השעטנו ופסוקי הציצית מובדלים לפרשיות נפרדות קובעת שלמשה רבינו היה צורך ברווח ביניהן כדי להתבונן בכל אחת מהן, הרי זה סותר לחלוטין את האפשרות ששני פסוקים אלו נאמרו ב'דיבור אחד'! נתינת הרווח להתבונן משמעותה היא שהדיבורים הושמעו בזה אחר זה עם רווח ביניהן כדי להתבונן, אולם אם שתי האמירות נאמרו ב'דיבור אחד' לא היה ביניהן כלל רווח כדי להתבונן!

ד. חידוש השפת אמת: מצוות אלו נאמרו פעמיים

דומה ש'שפת אמת' היה הראשון ואולי אפילו היחיד שהרגיש בקושיה זו, והוא מחדד את דבריו מול צמד המצוות 'זכור ושמור', אשר בהן לא זו בלבד שה'זכור' וה'שמור' מופיעים בשתי פרשיות נפרדות - אלא הם נאמרים כל אחד בחומש אחר, 'זכור' בפרשת יתרו (שמות כ, ז): **"זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ"** ו'שמור' בפרשת ואתחנן (דברים ה, יא): **"שְׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ"**. ובכל זאת, מסביר השפת אמת, אין מקום לשאלה כיצד מצוות אלו נאמרו בדיבור אחד - כי חז"ל מגלים לנו שלמעשה הפסוק של 'שמור' נאמר גם הוא בפרשת יתרו למרות שהוא לא מופיע שם, ושם הוא נאמר עם 'זכור' בדיבור אחד. 'שמור' נמצא בפרשת ואתחנן בהפסק פרשיות בין שאר המצוות האמורות שם כדי להדגיש שפסוק זה לא מופיע במקומו, שכן המקום האמיתי שלו הוא בפרשת יתרו, ושם הוא נאמר עם 'זכור' בדיבור אחד. לעומת זאת, טוען השפת אמת, שני פסוקים אלו של שעטנו וציצית הלוא הם סמוכים

זה לזה, ובכל זאת אנו רואים שיש ביניהם הפסק וכל אחד מהם הוא פרשה בפני עצמה, כך שניכר שרצון התורה הוא להדגיש שבפסוקים אלו ניתן 'ריווח להתבונן' ביניהם, וכיצד אם כן אפשר לומר שהם נאמרו 'בדיבור אחד'?

ומכוח קושיה עצומה זו לא נותרה לשפת אמת ברירה כי אם לחדש ולומר, שכפי שמצאנו בדברי חז"ל שעשרת הדברות נאמרו בתחילה בדיבור אחד, ולאחר מכן חזר הקב"ה ואמר כל דיבור ודיבור בפני עצמו, כך גם היה בשתי מצוות אלו שנאמרו פעמיים: פעם אחת נאמרו שתי המצוות של שעטנז וציצית 'בדיבור אחד', ופעם נוספת הם נאמרו בשתי פרשיות, כדי לתת בהם 'ריווח להתבונן'.

ה. קושיית הנצי"ב למאן דלא דריש סמוכין

וחשבתי להביא ראיה נפלאה לחידוש השפת אמת, מכך שחידושו מהווה יסוד איתן לתירוץ קושיה עצומה שנתחבט בה הגאון הנצי"ב מוואלוז'ין בספרו 'עמק הנצי"ב' על הספרי (פרשת כי תצא, פיס' טז).

במסכת יבמות (ד, א) אמרו שההיתר של שעטנז בציצית נדרש מכך 'סמוכין', שהסמיכות של שני הפסוקים זה לזה מלמדת שאיסור שעטנז מותר בציצית. הגמרא מוסיפה שגם מי שאינו סובר את אופן דרשה זו של 'סמוכין' בכל התורה, מודה שיוצא מהכלל הוא ספר 'משנה תורה' בו דורשים 'סמוכין'. והגמרא מאריכה הרבה מדוע אכן דורשים 'סמוכין' בספר משנה תורה.

ועל כך שואל הנצי"ב: לשם מה היה על הגמרא לטרוח ולהסביר מדוע אפשר ללמוד את הסמיכות של שעטנז בציצית גם לפי מי שאינו דורש סמוכין, והלא הגמרא הייתה יכולה לומר הסבר פשוט יותר: שלגבי שעטנז בציצית הכול מודים שדורשים סמוכין הואיל ושעטנז וציצית נאמרו 'בדיבור אחד', מה שבודאי מסמך אותם יחד יותר מאשר כל המצוות האחרות! מכוח קושיה זו מכריח הנצי"ב לומר שהתלמוד הבבלי חולק על הירושלמי, והבבלי אינו סבור ששעטנז וציצית נאמרו 'בדיבור אחד', ולפיכך הוא דן בשתי מצוות אלו רק בהיבט של דרשת הסמוכין.

אפס כי מסקנה זו דחוקה מאוד, כי מלבד חידוש זה על מחלוקת בין הבבלי להירושלמי שלא הייתה ידועה עד כה, הרי שמדברי הראשונים שהסמיכו את דברי הירושלמי לבבלי נראה שהם סבורים כי אין כאן מחלוקת בין התלמודים.

ו. הוכחה לחידוש השפת אמת מקושיית הנצי"ב

עתה שמצוי בידינו חידוש השפת אמת הקובע שצמדי המצוות של שעטנז וציצית נאמרו פעמיים: הראשונה 'בדיבור אחד' והשנייה עם 'ריווח להתבונן', ניתן יהיה לתרץ בכך כמין חומר את קושיית הנצי"ב.

מתוך דברי השפת אמת עולה כי צמד המצוות של שעטנז וציצית נאמר פעמיים: פעם אחת, היא **הפעם האמורה בתורה**, נאמרו המצוות הללו **לא** באופן של 'דיבור אחד' כי אם בהפסק של 'ריווח להתבונן'. והפעם הנוספת שנאמרו מצוות אלו, **אינה אמורה בתורה**, אלא שישנה קבלה ביד חז"ל שכך היה, ואמירה זו הייתה 'בדיבור אחד'. כשחז"ל באו לקבוע את היתר שעטנז בציצית, ועמדו לפנייהם שתי אפשרויות איך לדרוש זאת: מהפסוקים האמורים בתורה תוך שימוש בדרשת ה'סמוכין' - או מהפסוקים שאינם אמורים בתורה תוך שימוש בדרשת ה'דיבור אחד', הרי שגם אם נסכים לטענת הנצי"ב שדרשת 'דיבור אחד' חזקה יותר מדרשת 'סמוכין', בוודאי שחז"ל יעדיפו לדרוש זאת מהפסוקים האמורים בתורה, כך שזו תהיה דרשה של דברי תורה ולא דרשה של דברי קבלה.

ז. הדוחק שבחידוש השפת אמת

אלא שלולי דמסתפינא הייתי דן לפני השפת אמת בקרקע ואומר כי אין הכרח לחדש כדבר הזה אשר לא נשמע כמוהו, שהמצוות של שעטנז וציצית נאמרו פעמיים. ואם כי בעשרת הדברות שנינו כך להדיא, עדיין לא שמענו כיצא בזה על מצוות נוספות, והיה על רבותינו לפרש דבר זה. ואמנם אין השפת אמת דן בשאלה זו כי אם כלפי צמד המצוות של שעטנז וציצית, אולם המעיין בירושלמי יראה לנכון שמופיעים שם עוד כהנה וכהנה צמדי מצוות שנאמרו בדיבור אחד, ועיני המעיין תחזינה מישרים **שגם מצוות אלו נאמרו בפרשיות נפרדות**. כך שעל כורחנו יהיה עלינו להרחיב את גבולות תירוץ השפת אמת, ולומר שאף כל המצוות האלו נאמרו פעמיים, ופשוט שדוחק גדול יש בכך.

ח. דחיית ההוכחה לחידוש השפת אמת

אלא שבטרם נעסוק בקושיית השפת אמת נפנה אל הראיה שהבאנו לחידושו זה מכוח קושיית הנצי"ב מוולאזין: לשם מה עמלים חז"ל להוכיח את היתר שעטנז בציצית גם לפי השיטה הסוברת שאין דורשין 'סמוכין' בכך שאף הם מודים שבספר דברים דורשין סמוכין, הרי הם היו יכולים לומר בפשטות שהיתר זה נלמד מתוך העובדה שמצוות שעטנז וציצית אמורים 'בדיבור אחד', שהוא יותר מ'סמוכין' גרידא. ומכוח קושיה זו הוכחנו כחידוש השפת אמת שהציוויים של שעטנז וציצית שנאמרו 'בדיבור אחד' כלל אינם מופיעים בתורה במפורש, ואילו חז"ל העדיפו לדרוש את פסוקי התורה שנאמרו להדיא.

אמנם דומה שהתשובה הפשוטה לקושיית הנצי"ב היא, שכל קבלת חז"ל זו ששעטנז וציצית נאמרו 'בדיבור אחד' שואבת את כוחה מעצם הדין של התר שעטנז

בציצית. לו אכן הייתה שיטה הסוברת כי אין התר ששעטנו בציצית, הרי ששיטה זו גם הייתה סוברת ששעטנו וציצית לא נאמרו 'בדיבור אחד'. כשהגמרא דנה כיצד להוכיח שגם השיטה שאינה דורשת סמוכין מודה שדורשים סמוכין להתיר שעטנו בציצית, אין היא יכולה להוכיח זאת מכח זה ששעטנו וציצית נאמרו 'בדיבור אחד', שכן עליה גופו אנו דנים. ואכן רק אחרי שאנו כבר יודעים את היתר שעטנו בציצית מפני הדרשה של סמוכין, יכולה לבוא קבלת חז"ל ששעטנו וציצית נאמרו 'בדיבור אחד'. קודם לכן, זה עדיין היה תלוי ועומד בעצם ההיתר.

ט. תירוץ הסתירה: אין הגבלות טבעיות בתופעות מטאפיזיות

את קושיית השפת אמת היה נראה לתרץ בכך שלמרות שכל אותם המצוות שנאמרו 'בדיבור אחד' נאמרו באופן 'שאיין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע', ולפיכך מצאנו בעשרת הדברות שהקב"ה חזר ואמרם לבני ישראל, בכל זאת **משה רבינו עצמו שמע והבין את הדברים** (ראה: 'תורה שלמה', מילואים לפרשת יתרו, מאמר ג, שהרחיב בנידון זה מדברי המדרשים והקדמונים).

נמצאנו למדים שרוב מצוות התורה נאמרו למשה בדיבור טבעי אותו האוזן יכולה לשמוע. מלבד זאת, מפעם לפעם, בין פרשה לפרשה ובין עניין לעניין, גם ניתנה למשה הפסקה בכדי שיהיה לו ריווח להתבונן. אולם היו מצוות מסוימות שנאמרו 'בדיבור אחד', אשר בדרך הטבע אין האוזן יכולה לשומען, ורק למשה נעשה נס והוא יכול היה לשומען. אם כך, כשמדובר היה בנס מיוחד דרכו יכול היה משה לשמוע שני דיבורים בבת אחת, אין כל מניעה לומר שהנס נתן למשה באותה מידה גם 'ריווח להתבונן' ביניהם. דווקא בדיבור רגיל וטבעי לא ייתכן ששני דברים סותרים ישמשו בעירבוביא. אולם כאן התופעה של 'דיבור אחד' היא בפני עצמה כבר מכילה סתירה וניגודיות, שהרי שני דיבורים ביחד 'אין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע', ואם בכל זאת אנו אומרים שמשה התעלה מעל מגבלות הטבע ושמע את שני הדיבורים שנאמרו בדיבור אחד, הרי שבאותה מידה אין מניעה לומר שהנס העל טבעי כלל גם את היכולת של 'ריווח להתבונן' בין המצוות שנאמרו 'בדיבור אחד'. דיבור טבעי יש בו את הריווח להתבונן הטבעי שלו, שהוא הפסקה פיזית ומציאותית בין דיבור לדיבור; ואילו דיבור על טבעי יש בו את הריווח להתבונן העל טבעי שלו. ובאותה מידה שבה אין אנו מבינים כיצד ייתכן להשמיע שני ציוויים ב'דיבור אחד' בעוד שבדרך הטבע אפילו 'שני קולות אינם נשמעים לאוזן אחת' (ר"ה כז, א), ובכל זאת אנו מכירים שזו המציאות הניסית שהייתה שם, כך בדיק עלינו גם להכיר שבאותו דיבור אחד גם ניתן ריווח בין שני הציוויין להתבונן, למרות שאיננו מבינים כיצד זה יתכן. ואם אכן כך, הרי שכוחו של תירוץ זה יפה לא רק כלפי שעטנו וציצית

כי אם גם כלפי שאר המצוות שנאמרו בדיבור אחד, וביניהם גם 'זכור ושמור', ובכל צמדים אלו אין צורך לומר שהם נאמרו פעמיים.

חשוב לחדד שלמרות שמשנה רבינו שמע וקלט את הנאמר לו באופן על טבעי עדיין משה היה זקוק לצורך הטבעי של 'רווח להתבונן', ואכן חז"ל משתמשים בהיבט זה כדי לחדד את הצורך של כל לומד בהתבוננות בין הפרשיות: "והרי דברים קל וחומר, ומה אם מי שהוא שומע מפי הקב"ה ומדבר ברוח הקודש צריך להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין".

סיכום

השפת אמת מבחין בסתירה הקיימת לכאורה בין הקביעה שמצוות מסוימות נאמרו 'בדיבור אחד' לכך שמצוות אלו כתובות בתורה בפרשיות נפרדות, שעליהן שנינו שההפסקות משמשות ליתן 'רווח להתבונן'. מכוח קושייתו מחדש השפת אמת, שאכן המצוות נאמרו פעמיים: גם 'בדיבור אחד' וגם עם 'ריווח להתבונן'. במאמרינו העלינו תירוץ אחר, שככל שמדובר בתופעות על טבעיות אין מניעה מלומר שכשם שמשנה רבינו הצליח לשמוע את הנאמר 'בדיבור אחד', למרות מגבלת הטבע ש'אין האוזן יכולה לשמוע', כך הוא גם קיבל בהם 'ריווח להתבונן' מעל למגבלת הטבע.

שמחתי באומרים לי וגו'. נראה שהוא מיוסד בשם עולי רגלים, גם תקנוהו למביאי הבכורים, על השמחה והערבות המגיעים אל הנפש בשתיזון מראיית הבניינים הנחמדים והיפים והמסודרים בטוב התקון, יאמר ירושלם הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו, כי זאת העיר כלילת יופי משוש לכל הארץ במה שהיתה בנויה בתכלית הסדור והתקון, כעיר שנתחברו יושביה יחדיו והוסכמו על ישובה ויופיה, לא כעירות שנתישבו לפי ההזדמן ואחר כן הוקפו שאין בניינם עולה יפה. ועל המצא שם תשוקה שנית והוא לשמוח בקבוץ גדול מאנשים רבי המספר ובעלי חכמה ועושר הנמצאים באכלוסא, אמר ששם עלו שבטים שבטי יה וגומר, אף גילת ורנן כאשר תראה מעמד חכמים ומושב אלהים שופטים בארץ בחכמה ותבונה...

עקידת יצחק דברים שער קב (פרשת וילך)